

Kršćanstvo i literatura

W. GÖSSMANN, *Kulturchristentum. Religion und Literatur in der Geistesgeschichte*, Butzon&Bercker Verlag, Kevelaer, 2002., 238 stranica.

“Kulturchristentum” poznati je pojam, koji označava proces što se nadahnjuje na prosvjetiteljskoj kritici religije te nastoji dati sekularizirano tumačenje kršćanstva, promatrajući ga pod vidom njegova prinosa kulturi. U širem smislu, ovaj pojam tada označava cjelokupan odnos kršćanstva prema kulturi tijekom povijesti, oblikovanje i prenošenje kršćanske kulture. Taj se utjecaj može pratiti na svim područjima ljudskog života i djelovanja. Premda se ovaj pojam susreće u naslovu, W. Gössmann se u djelu ograničava na istraživanje odnosa između religije (kršćanstva) i literature, i to na njemačkome govornom području. U ovoj knjizi, koja je drugo, prerađeno izdanje, autor nudi, unatoč ograničenjima, razmišljanja koja mogu veoma korisno poslužiti u našem promišljanju odnosa Crkve i kulture.

U uvodu autor tumači sam pojam “Kulturchristentum”. Najprije ukazuje na činjenicu da kršćanstvo i danas, unatoč sekularizaciji, utječe na svijet čovjeka, njegov način razmišljanja i življenja. Iako je zadaća kršćanstva prenošenje vjere u Boga, ono je puno pridonijelo čovjekovu kultiviranju. Kako se od prosvjetiteljstva religija mjeri po prinosu kulturi, razvidno je da Kulturchristentum ne zanima crkveni život i iskustvo vjere, nego ono što iz njih proizlazi glede oblikovanja čovjekova svijeta, društvenih, političkih i umjetničkih shvaćanja i tumačenja. U našem vremenu kultura je pozitivan pojam, označava svijet duha, koji se treba potvrditi nasuprot čisto gospodarskim interesima. “Kulturkršćani” u užem smislu su oni koji kritičkom sviješću potvrđuju kršćanstvo i, pošav od tog stava, sudjeluju u sučeljavanju s kulturom i svijetom duha. Ovaj stav dolazi do izražaja najjače izvan “službenog” kršćanstva, iako ga mogu zastupati i oni koji obnašaju crkvene službe. Kršćanstvu pripada obzor koji može biti širi i otvoreniji nego što ga Crkva službeno zastupa. Autor podvlači da je sam pojam teško opisati, jer je i kršćanstvo u cjelini kompleksna stvarnost, dade se različito prikazati, gleda li se na njegovo povijesno podrijetlo i razvoj, njegovo značenje za ljudsku i društvenu stvarnost, način kulturnog prikazivanja sebe.

Nakon pojmovnog razjašnjenja autor u 1. poglavlju govori o Bibliji kao dokumentu koji pripada svjetskoj literaturi. Ona nije samo knjiga vjere nego i literarno djelo, kako ju se shvaća nakon prosvjetiteljstva. Na nju se gleda kao na literarno djelo u koje su ušla i ljudska iskustva, koja je Biblija preradila. Time se otvara duboki obzor iskustva duhovnog svijeta, što je utjecalo na procese koji su oblikovali ljudsku kulturu. Svi životni i kulturni problemi dolaze do izražaja u Bibliji, što treba i danas učiniti plodnim u literaturi. Izričaj da pripada svjetskoj literaturi, ističe W. Gössmann, izražava i literarni rang. Literarno shvaćanje budi i široko zanimanje. Činjenica je da je Biblija danas najviše tumačena knjiga. Literarno čitanje Biblije ima dugu povijest. Već u prvim stoljećima kršćanstva služila je kao poticaj za literaturu. Radi se o povijesnom procesu u kojem je literatura vodila k iskustvu religioznoga, a religiozno se doživljavalo kao literarno. Literarno čitanje Biblije ima svoje opravdanje kao i pristup kritičkim razumom ili povijesnošću. Na primjeru prapovijesti u Post 1-11 autor pokazuje kako Biblija pripada svjetskoj literaturi jer prenosi tradicije čovječanstva. Ona, međutim, ne prenosi samo ljudska sjećanja, nego daje i poticaje za budući život, buduće mišljenje, koje se oslobađa prošlih određenja. U estetskom smislu, razrješuju se mnoge proturječnosti ako se pitanje o istini mijenja u korist istine pripovijedanja, zahtjev vjere postaje problem životnog iskustva. Zahtjev za literarnim čitanjem Biblije želi samo dopuniti i proširiti druge oblike čitanja Biblije. Autor naglašava da literarni pristup danas pomaže buđenju zanimanja za Bibliju. U 2. dijelu ovog poglavlja, na primjeru Govora na gori, Gössmann daje prikaz kršćanske poruke (o sreći), koja služi razviću socijalnog života, i u demokratski usmjerenom društvu. Blaženstva, koja po svom obliku nisu ni molitva ni razmatranje, pretpostavljaju razvijen suživot kojeg se duhovne mogućnosti radikalno izriču; to je biblijski, u našem vremenu "kulturnokršćanski" program. U 3. dijelu poglavlja autor govori o kršćanskom stavu prema literaturi u prvim stoljećima, koji je u početku bio negativan ako se u njoj vidjelo nastavljanje poganstva. Taj se stav postupno mijenja prihvaćanjem antičke retorike za potrebe navještaja. S Augustinom nastaje novi oblik življenja, temeljen na njegovim *Ispovijestima* koje u središte stavljaju subjektivno iskustvo. Kod njega je literarni način čitanja Biblije vodio k obraćenju. S razvojem benediktinske samostanske kulture prihvaćena je antička literatura, koja je služila za učenje latinskog jezika. Literatura sada cvjeta u sakralnom prostoru kao duhovno pjesništvo pod vodstvom teologije. Autor ukazuje na činjenicu da je kršćanstvo od početka bilo stvaralačko. Osim spisa NZ-a razvija se teološka i propovjednička literatura. Važno je spomenuti da u svojim

Ispovijestima Augustin postavlja načelo subjektiviteta, koje postaje smjerodavno za novovjeku literaturu. U srednjem vijeku, kad kršćanstvo prožima sav društveni život, stari (pjesnički) tekstovi bivaju prihvaćeni kao sredstvo odgoja, dok učenjaci kao Boetije i Kasiodor traže zanimanje za antičku filozofiju. Uz stare, nastaju i novi tekstovi (Dante). S vremenom, dok latinski ostaje u liturgiji, nastaje pjesništvo na narodnim jezicima. Dvorska literatura ima posebno mjesto. U dodatku ovom poglavlju autor predstavlja *Ispovijesti* kao religiozno-literarni pračin, jer se njime mogu formulirati osobna nutarnja iskustva, kako u području vjere, tako i u literaturi. To je jedan od bitnih pojmova koji su putem kršćanstva ušli u govor i danas prožimaju naša shvaćanja.

U 2. poglavlju autor opisuje razvitak duhovnog stvaralaštva (pjesništva) od mistike do prosvjetiteljstva. U kasnom srednjem vijeku slabi napeti odnos između teologije i literature, nastaje pobožnost koja nudi širok prostor za povezivanje literature i religije. U središtu ostaje duhovno pjesništvo koje ide svojim putem. Sama pobožnost smješta se u iskustvo čovjekove nutrine. Pored navještaja i teologije, u kršćanstvu od početka postoji i nutarnje usvajanje poruke spasa. U pobožnosti veliku ulogu igra mistika, koja je oblik nutarnje neovisnosti o Crkvi i teologiji. I pobožnost se odvaja od teologije i nalazi svoj put razvoja. Kultura se promeće u religioznu pučku kulturu. Devotio moderna izražava subjektivno-religiozno iskustvo vlastita života. Jezik molitava, pobožnosti i knjiga razmatranja poetizirani je svagdanji govor. Razumljivo je da, čim molitva uzima jezični oblik, dolaze i literarne strukture, slike i pjesnička obilježja. Duhovno pjesništvo pokazuje da estetsko i religiozno iskustvo idu zajedno. Iza odsjeka o mistici i pobožnosti dolazi prikaz shvaćanja literature u vremenu humanizma. Sama pojava humanizma donosi novi odnos prema antici u znanosti i kulturi, što dovodi do napetosti u odnosu između kršćanstva i kulture. Mijenja se shvaćanje kulture. Čovjeka se ne shvaća samo kao religioznu pretpostavku kršćanstva nego i kao biće prirodno obdareno. Temeljno duhovno iskustvo je humanum. Iako se humanizam shvaćao i kao ponovno rađanje antike, kršćanske spoznaje ipak ulaze u novovjeku humanizam. U 3. dijelu poglavlja autor govori o ignacijevskim duhovnim vježbama i Pascalovim *Mislima* kao dokumentima koji su imali snažan utjecaj na svoje vrijeme, ali i kasnija razdoblja. Ignacijeve vježbe prihvaćaju plemići i intelektualci koji pripadaju pokretu protureformacije. Pascal, koji je ne samo teolog nego i matematičar i fizičar, radikalno postavlja pitanje vjere u duhu vremena i pitanja znanosti. Gössmann ga označava kao seizmograf u spajanju religije i literature.

U 4. dijelu poglavlja govori se o duhovnom pjesništvu Ivana od Križa, A. Gryphiusa i F. Speea, kao karakterističnih predstavnika određenih pravaca. Ivan od Križa predstavnik je španjolske mistike, A. Gryphius je barokni pjesnik koji utjelovljuje protestantsku religioznost, a F. Spee je poznati tekstopisac za crkvene pjesme na katoličkom polju. Ova trojica različito shvaćaju odnos religije i literature. Autor ističe da su u lirici Ivana od Križa, koja ima jedinstvenu literarnu vrijednost, mistični čin i pjesnički čin identični. Gryphius je predstavnik baroknoga pjesništva, jednog drugog duhovnog svijeta. Kroz njegove svjetovne pjesme teče protestantska pobožnost i prožima ih. F. Spee, koji stoji na crti ignacijevske duhovnosti, želi izraziti pobožnost njemačkim jezikom. Njegovo pjesničko djelo čini jedinstvo s njegovim teološkim spisima. Poetsko-duhovna igra završava u religioznoj egzistenciji. U *Exkursu* autor govori o zlu kao pripovijedanoj istini u likovima Mefista i Fausta. Teologija se ozbiljno bavi problemom zla, i pjesništvo opisuje zlo (Goethe, Heine, T. Mann). Literatura drugačije opisuje đavla i zlo, ona ga sekularizira, odnosno revidira stara shvaćanja u duhu "Kulturchristentuma".

Literarna kritika religije, tema 3. poglavlja, bavi se razdobljem prosvjetiteljstva i sekularizacije. S prosvjetiteljstvom se mijenja odnos između religije i literature, koja postaje poticaj i sredstvo za kritiku religije. Dok su za baroka umjetnost i osobito literatura obogaćivale religiozni izričaj, sada literatura teži za sve većim osamostaljenjem i sredstvom za širenje prosvjetiteljskih ideja. Nastaje sekularizirano kršćanstvo iz kojeg proizlazi kritika na dotadašnje oblike religije. Važno je istaknuti da se literarna kritika religije razlikuje od filozofske. Dok filozofska kritika religije, slijedeći Hegela, vodi u ateizam, literarna nije trebala biti ateistički usmjerena; ona ispituje poziciju religije glede vjerodostojnosti i njezina utjecaja na prošlu i buduću kulturu. Autor podsjeća da je uvijek postojala kritika religije, pa i literarna. Susreće se i u Bibliji, u djelovanju proroka i kod Isusa. Međutim, kritika religije koja dolazi s prosvjetiteljstvom pogađa kršćanstvo u cjelini. Sad se razvijaju i postoje različita kršćanska uvjerenja: katolicizam, protestantizam i kulturno sekularizirano kršćanstvo. Ovo potonje prožima noviju povijest duha. Od prosvjetiteljstva religija i kritika religije idu zajedno. Literarna kritika ne oslanja se u prvom redu na logiku argumenata, literatura osjeća stvarnost i reagira na nju ironijom i satirom. Drugim riječima, služi se sredstvima literature, pri čemu važnu ulogu igra subjektivnost autora.

Autor zatim prikazuje misao G. E. Lessinga, koji je na početku ovog pokreta, i H. Heinea kao istaknute predstavnike kulturno sekularizirana kršćanstva te H. Bölla koji u novije vrijeme nastavlja literarnu kritiku religije. Lessing je svoju teologiju prenio u pjesništvo i stavio u funkciju literarne kritike religije. Poznat je njegov tekst *Nathan*, u kojem povezuje pjesništvo i literarnu kritiku religije. Prema Lessingu, tri su principa temeljna za kulturno sekularizirano kršćanstvo: pravo na slobodu i subjektivitet, razlika između apsolutnosti i isključivosti i proklamiranje novoga povijesnog načina mišljenja. Religija prosvjetiteljstva je religija razuma. Odgoj i svijest povijesnosti su kod Lessinga temeljni pojmovi kojima tumači biblijsku objavu i povijesni razvitak kršćanstva. Literarna kritika religije susreće se kod H. Heinea gotovo u svim njegovim djelima. Heine je - od pisaca 19. st. - najzahtjevnije analizirao odnos politike i religije. Najžešća pak kritika religije je kritika državne religije, koja je u 19. st. ojačala slijedom restauracije. H. Böll je najpoznatiji njemački kršćanski kritičar religije nakon 1945. Njegova je kritika religije od početka kritika društva. Po njegovu mišljenju, katolicizam je tražio naprednu teologiju, ali je, s druge strane, ostao kod starih autoritarnih struktura. U dodatku ovom poglavlju autor govori o elementu smiješnosti u kršćanstvu. Smiješno stoji protiv odviše ozbiljnosti kršćana, ozbiljno uzete, što kao krajnju posljedicu ima prokletost zlih. Crkva je nastojala svim sredstvima držati smiješnost daleko od sebe, izrugivanje je proglasila neprijateljem kršćanstva. Blagi oblik smiješnosti je dopušten, pozdravilo se komiku i smijeh pun humora. Ipak, religija se uvijek povezivala s pojmom ozbiljnosti, umjetnost i literatura s veselošću. U literarnoj kritici religije susreće se ironija, cinizam, blasfemija, izrugivanje, komično.

U 4. poglavlju autor donosi prikaz pjesnički posredovane religioznosti. Duhovni svijet romantizma svojim pozitivnim pristupom daje jednu korekturu religiji prosvjetiteljstva. Sada dolaze poticaji iz umjetnosti, novog načina estetskog doživljavanja. U pjesništvu postoji napetost između prosvjetiteljskoga i romantičkog kršćanstva. Uz stvaralački proces nastaju pojmovi što ih nudi romantizam, od kojih je najvažniji pojam genija. Povezanost umjetnosti i religije, kako je došla nakon prosvjetiteljstva, bila je više nego uspješna, ne samo za pjesništvo, već i za glazbu i slikarstvo. Ponovno se otkriva prošlost, u kojoj leže skrivena bogatstva, neophodna za sadašnjost i budućnost. Ponovno se dobiva poezija što je ležala u kršćanstvu. Kod Hölderlina pjesnik poprima svećeničke crte, a kod Eichendorffa pjesnik treba pokazati trag božanskog u zemaljskom, pjesmom i snagom ljubavi sudjelovati u otkupljenju svijeta. Autor

donosi prikaz poezije F. Hölderlina, J. Von Eichendorffa i A. Von Droste-Huelshoff kao karakterističnih predstavnika tog pravca.

U zadnjem, 5. poglavlju, religija je predstavljena kao literarno kulturno blago. U pjesništvu moderne nije više po sebi razumljivo vraćati se na kršćanstvo kao ranije. Ono ostaje prisutno, ali se povlači u sferu privatnog. U javnosti kršćanstvo postaje kulturno blago. Posredovanjem literature slike, simboli iz kršćanstva ulaze u kulturu. Proces povezivanja kulture i religije postaje jezični problem. Poziv na autentičnost, koja je sve teže doseživa, prelazi iz literature na religiozno područje. Sada postoji oštra suprotnost između religioznoga i profanog ako se profano gleda kao negacija sakralnog. Ne radi se više o staroj suprotnosti, nego o suprotnosti između sakralne prošlosti i profane budućnosti. Ovom je suprotnošću osobito pogođen jezik.

H. von Hofmannsthal i R. M. Rilke ocrtavaju svaki na svoj način kršćanstvo kao kulturno blago. I djelo Th. Manna nudi se za promišljanje odnosa između religije i literature pod tim vidom. Odnos prema Bibliji razumljiviji je za židovstvo, što pokazuje, među brojnim primjerima, i E. Lasker-Schüller. Na kraju ovog poglavlja autor govori o značenju literariziranja. Tijekom stoljeća kršćanstvo je pridonijelo literariziranju kulture. Na zahtjevnoj kulturalnoj razini bio je najvažniji čimbenik. Uz ono što se događalo u župnim crkvama nastaje kršćanstvo kao narodna kultura, dok dvorci ostaju zatvoreni plemićki krugovi. Različiti oblici literariziranja mogu posredovati povezivanje religije i literature. Pojam literariziranja označava estetsku preobrazbu stvarnosti u umjetničko djelo, za što se zalaže autor, a zatim i uvrštavanje literature u privatne i kulturalne veze života. Duhovna iskustva donesena u literaturi trebaju djelovati u javnosti kulture. Ako se sa stajališta literariziranja propitkuje za odnos religije i literature, onda valja reći da je on komplementaran.

U dodatku autor govori o skepsi i agnosticizmu. Skepsa je svjetonazor današnjih intelektualaca, ali i kršćanin može biti skeptik. Agnosticizam je zasigurno znanstveno specificiranje novovjeke skepse. Kod modernih sučeljenja ne radi se više o metafizičkim istinama, nego o stanju u društvu, Crkvi i kulturi.

U završnoj riječi autor podvlači da je Kulturchristentum šansa za kulturu, ali i za samo kršćanstvo. Odnos religije i literature valja nadopuniti elementima razvitka u umjetnosti općenito, ali i u drugim područjima znanosti i kulture. Potresno je danas ustanoviti da je kršćanstvo u jednom povijesnom trenutku prekinulo svoj odnos prema estetici i svijetu literarnog iskustva. Drugi vatikanski sabor je

mnoge pokušaje poštovao i preuzeo te progovorio o odnosu Crkve i kulture. Stoga i autor ističe da se mora zadržati napetost između zahtjeva vjere i duhovnog razvoja u kulturi. U tom vidi šansu za vjeru.

Iako govori o duhovnim tijekovima na njemačkom govornom području, ova vrijedna knjiga pruža stanovite poticaje i u promišljanju reevangelizacijskih zadaća kod nas. Noviji dokumenti učiteljstva postavljaju zahtjev promišljanja novog odnosa Crkve i društva te pastoralno angažiranje u evangelizaciji kulture. Kao prvi poticaj valja spomenuti ulogu i važnost Riječi te otkrivanje mogućnosti što ih nudi rad s Biblijom. Prije je Biblija vrijedila kao izričaj vjere i kao nezaobilazna literarna lektira. Ako je u prošlosti literarno čitanje Biblije nakon Goethea i Heinea vrijedilo kao sekularizacijski proces koji vodi od supstancije vjere, čemu su se protivile kako židovska tako i kršćanska ortodoksija, danas valja prepoznati, na što ukazuje i sam autor, obrat situacije i literarno čitanje Biblije kao pristup velikim pitanjima ljudske povijesti. Knjiga naglašava da religiozno i estetsko idu zajedno. Ako se ne može postaviti granica gdje prestaje estetsko a počinje religiozno, realno je pretpostaviti da će, dok neki ostaju kod estetskog razumijevanja, drugi poći dalje u avanturu vjere. Čitanje Biblije uvijek koristi ako se upoznaju ljudska iskustva i razjašnjavaju stavovi, odnosno potvrđuju ili dovode u pitanje. Osim radu s Biblijom vrijedilo bi, uz proučavanje literarnog iskustva, posvetiti pozornost i kritici kršćanstva što se susreće u hrvatskoj literaturi. Na ovome mjestu nije potrebno podsjećati na riječi II. vatikanskog sabora, koji kaže da su književnost i umjetnost, na svoj način, od velike važnosti za život Crkve (GS, 62).

Anto Šarić